

A vajdasági kálváriák

Írásunkban azokat a tapasztalatainkat kívánjuk összefoglalni, melyeket a szabadkai, illetve a nagybecskereki püspökség területén található kálváriák számbavétele kapcsán gyűjtöttünk össze. A szabadkai Községközi Műemlékvédelmi Intézet többéves projektuma volt a vajdasági kálváriák feltérképezése. Ezekre a köztéri szakrális kisémlékekre még a nyolcvanas években figyeltünk fel, elsősorban a Telecskai-dombok lankáin, Nyugat-Bácska sváb településein állókra: Regőcén, Őrszálláson, Gádon és Csonoplyán. Meglehetősen roskatag állapotban voltak abban az időben annak ellenére, hogy a még ott élő katolikus lakosság évente legalább egyszer bemeszelte a képoszlopokat.

A két püspökség a huszadik század második felében nyerte el végérvényesen önállóságát: a szabadkai 1968-ban, a nagybecskereki viszont 1986-ban. A szabadkai (bácskai) katolikus egyház a Kalocsa-Bácsi Érsekségből, a nagybecskereki (bánáti) viszont a Csanádi Egyházmegyéből önállósodott a trianoni békeszerződés következtében. A XX. század második fele nemcsak az egyházi élet közigazgatásában hozott jelentős változásokat, hanem alaposan megcsappant a hívek száma is. A német lakosság kitelepítése miatt megváltozott a két püspökség nemzetiségi és vallási összetétele. A Nagybecskereken 2000-ben kiadott évkönyvben az olvasható, hogy a püspökség területén 1939-ben a hívek száma kétszázhat és félezer, a templomok száma száznégyszázötvenhárom volt, a kápolnáké harminckettő volt. Az 1974-es adatok szerint a katolikusok száma száztizenegyezerre csökkent, az ezredfordulóra ez a szám nyolcvanháromezerre tehető. 1974-ben hetvenhét templomot és nyolc kápolnát tartottak nyilván. Az évkönyv összefoglalója szerint huszonhárom plébániatemplomot bontottak le a második világhá-

ború után, a kápolnákból is mindössze nyolc maradt az ezredfordulóra¹ (HUZSVÁR 2000: 7–9, 21).

Hasonló összefoglaló kimutatást a szabadkai püspökségről nem találunk. Bácskában a kilencvenes évekig 350 000-re volt tehető a katolikus hívők száma, a misézőhelyek száma százharminckettő volt. Az 1995-ös Sematizmus szerint a nagyobb településeken – Apatinban, Óbecsén, Kanizsán, Szabadkán, Újvidéken, Zentán – több plébánia is működik. Az ezredfordulón több új templomot is felszenteltek, többek között Temerinben, Topolyán, Noszán. Bogarason és Zentán viszont folyamatban van a templomépítés. A bácskai katolikus hívek lelki gondozását a szabadkai püspökség honlapja szerint csaknem nyolcvan plébános végzi.² Huzsvár László püspök ténykedésének köszönhetően Bánátban is építettek új templomokat, Fejértelepen, Temesvajkócon, Rábén, Torontálvásárhelyen.

A két püspökség katolikusai különböző nemzetiségűek, a legszámosabbak a magyarok és a horvátok. A két világháború között a német hívők száma majd kétszázezret tett ki. Emellett szlovák, ruszin, cseh és bolgár katolikusok is élnek a két püspökség területén. A ruszinokat és a bolgárokat leszámítva valamennyien anyanyelvükön gyakorolhatják vallásukat. Bácska és Bánság plébániáin magyar szórványok esetében a katolikus egyháznak nemzetmegtartó szerepe is van, a hívek lelki gondozása mellett a hittanosokat anyanyelvükre is oktatják.

Ezeknek az adatoknak az ismeretében fogtunk hozzá az ezredfordulón az Észak-Bácska és Észak-Bánát településein álló kálváriák dokumentálásához; kezdetben ezt az Illyés Közalapítvány segítségével végeztük, később a Tartományi Művelődési Titkárságtól, illetve a Szülőföld Alaptól kaptunk támogatást. A teljes körű felmérést 2008 októberében fejeztük be. A kutatómunka eredményét 2009 szeptemberében Szabadkán a Szent György-templomban megrendezett kiállításon mutattuk be.³

A terepmunka az anyag összegyűjtésére szorítkozott, arra kerestük a választ, hogy az ezredfordulón hol álltak még kálváriák, mikor és hol építették azokat. Tudatosan tehát az ezredfordulón kezdtük ezeknek a

¹ A következő településeken bontották le a templomokat: Beresztóc, Erdőháza, Szenthubert, Csősztelek, Széchenfalva, Torontálmás, Begafő, Rezsőháza, Istvánföldje, Lázárföld, Zsigmondfalva, Melence, Nákófalva, Tószeg, Om-lód, Kevepallós, Katalinfalva, Torontálszécsány, Szárca, Nagygáj, Györgyháza, Begaszentgyörgy.

² www.suboticka-biskupija.info/inex.php. (Letöltés ideje: 2015. 01. 09.)

³ A kiállítás anyagát Željko Vukelić fotóiból, Lena Sabo Juranović, Nagy Tímea és Violeta Matešić helyszínrajzaiból válogattuk ki. A kálváriákra vonatkozó fényképek és rajzok a szabadkai Községi Műemlékvédelmi Intézet archívumában található.

szakrális kisemlékeknek a feltérképezését, ebben az időben készítettük a hosszú távú területfejlesztési tervek örökségvédelmi fejezetét. A szabadkai Községi Műemlékvédelmi Intézet Vajdaság északi régiójában foglalkozik az ingatlan kulturális hagyatékkal, ezért kezdetben az itt található kálváriákat fotóztuk és rajzoltuk le. A többi műemlékvédelmi intézet számára érdektelenek voltak ezek az építmények, ezért döntöttünk úgy, hogy a különböző pályázatokon elnyert támogatásokból végigjárjuk azokat a településeket, ahol katolikus templom állt. A kiindulópontunk a szabadkai, illetve a nagybecskereki püspökség évkönyvei voltak, valamint a Kalocsai Érseki Levéltár által közreadott Lakatos-féle történeti sematizmus, utóbbiban utalásokat is találtunk néhány kálváriára. A temetői egyéb helyeken felépített kápolnák dedikációjából is következtettünk az egykori keresztút és a golygota meglétére. A terepbejárás, valamint a források áttekintése után megállapíthatjuk, hogy a Vajdaságban korábban száz-egynéhány kálvária állhatott, nekünk százzal van biztos adatunk. Napjainkban nyolcvanhat nyomára bukkantunk: ötvenhétre a szabadkai, huszonkettőre a nagybecskereki, hétre a szávaszentdemeteri püspökség területén. A határ másik oldalán, az egykori Bács-Bodrog vármegye mezővárosaiban, falvaiban futólagosan megállapítottuk, hogy ott is közkedveltek voltak ezek a szakrális kisemlékek. Ezek tanulmányozására eddig nem volt módunk, a vonatkozó irodalomról sincs pontos ismeretünk.

Az évkönyvekben a kálváriákra tehát nem találtunk külön adatokat, munkánkat viszont annyiban segítették, hogy a katolikus templom meglétéből valószínűsítettük, hogy ott esetleg kálvária is állhat. A szabadkai püspökség területén ez többé-kevésbé így volt, a nagybecskerekiben nem. Bánátban ezeket a szakrális kisobjektumokat nem az ötvenes években semmisítették meg: a szegény dohánykertészfalvakban, a dél-bánati szórványokban a kis közösségeknek nem volt különálló keresztútjuk, nem volt rá pénzük, hogy felépítsék, a nagyböjti ájtatosságot megtarthatták, tarthatják a templomban. Napjainkban – mivel egyre kevesebb a helyben lakó plébános – a csütörtökönkénti keresztutat leginkább magánházaknál végzik. Korábban a bácskai tanyás településeken adatközlőink visszaemlékezései szerint egy-egy út menti keresztnél jöttek össze leginkább a jámbor asszonyok. Ludason kálvária hiányában a temetői nagykeresztnél mondták el a keresztúti ájtatosság könyörgéseit. Sebők Erzsébet (1921–2007) 1996-ban arról mesélt, hogy nagycsütörtökön gyertyafényes körmenetben mentek a régi temető nagykeresztjéhez, a keresztúti ájtatosság végzésekor. Nagyobb, gazdag bánati településeken létezhetett is kálvária. Egy részét közvetlenül a második világháborút követően, a németek kitelepítése után semmisítették meg, így Eleméren is. Ha különálló épületegyüttesek voltak, ak-

kor a településfejlesztés hatására bontották le, vagy pedig azért, mert nem volt gondozójuk. Az épületanyagot széthordták, az állaguk esetenként annyira megromlott, hogy azok veszélyt is jelenthettek. A napjainkban is használatos helynevek viszont azt tanúsítják, hogy korábban mindkét püspökség területén volt ilyen épületegyüttes.⁴ A második világháborúig Bácsújlakon, Eleméren, Futakon, Hódságon, Kerényen, Keveváran, Kúlán, Palánkán, Prigrevicán (Szentivánon), Szentfűlöpön, Veprődön, Temeskutason, Zimonyban, Pancsován volt kálvária.

A kálváriák állapota falvanként, városokként változó. Az egykori német településeken csak a temetői kálváriák nyomaira bukkantunk, ezek több esetben megközelíthetetlenek: benőtte őket a csipkebokor, az orgona, a faféleségek. A Golgota szoborcsoporthoz is többnyire hiányzik a kereszt egyike, a kép, illetve a szoborfülkék száma is hiányos, az ónfestmények vagy domborművek is hiányoznak, az előbbieket rozsdások, az elmosódott színekből következtethetünk arra, milyenek lehettek a többnyire vidéki címfestők alkotásai. Az ezredfordulón Szerbiában is napirendre került a háború utáni németek kitelepítésének kérdése. Az újvidéki székhelyű Vajdasági Múzeum több kiállítást rendezett a vajdasági németek korábbi életéről. Az enyhülés első jeleként az egykori német falvakban emlékműveket állítottak a háború utáni áldozatoknak, több helyen erre a célra rendezték a kálváriákat: Regőcén, Gádonon, Dunacsében, Fehértemplomon.

A kálváriák építésének korszakai

A terepbejárás mellett a helytörténeti munkákból, az internetről is gyűjtöttünk. Áttekintettük azokat a helytörténeti tanulmányokat, könyveket, melyek egyes települések templomait és temetőit dolgozták fel, ezekben is értékes adatokat találtunk ezekre az épületegyüttesekre vonatkozólag. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy több faluban, városban nem sokkal a telepítés után már kálváriát is alapítottak. A XVIII. század közepén, illetve a század utolsó harmadában már állt kálvária Szabadkán, Zomborban, Magyarkanizsán, Topolyán, Bezdánban, Csantavéren,

⁴ Hódság külvárosi vasúti megállóját Kálváriának nevezik, a szép platánfasor jelzi a képfülkék helyét. Kúlán csupán egy fénykép maradt a helyi plébánián, helyére a Telecskai-dombtetőre lakótelep került, Keveváran Szócs Boldizsár elbeszéléséből tudom, hogy a helyi katolikusok mély felháborodása ellenére elbontották a kálváriadombot, a munkát ő vállalta fel, visszaemlékezése szerint a méltatlankodó hívek vele is veszekedtek. Zimonyban az egyik városrészt nevezik Kálváriának. Temeskutason régészeti ásatást végeztek a kálváriadomb közelében, sajnos a helyét a helyszínen nem tudtuk beazonosítani. Veprődön csak a kálváriadomb maradványait találtuk meg.

Pétervárad

Kupuszinán, Palánkán, Péterváradon (TORMÁSY 1883: 70, SZILÁGYI 1980: 12, GYETVAI 1992, HARKAI 1991: 35, BALLA 1993: 154, SZEDLÁR 2009: 83, MILANOVIĆ-JOVIĆ 1988: 34, SZILÁGYI 1980: 13). Az ezredfordulón csupán háromról tudjuk bizonyosan, hogy helyüket nem változtatták meg: a magyarkanizsaiét, a topolyaiét és a péterváradit. Mindhárom komplexumot több alkalommal is átalakították. Véleményünk szerint Kanizsán és Topolyán csak a lokációjuk maradt meg, Péterváradon viszont a kálváriadombon a Szentsír kápolna az eredeti. Az utóbbi tervezője, Olivera Milanović-Jović szerint, Franciskus de Paul Maneth belgrádi származású hadimérnök volt. Az újvidéki művészettörténész az építés idejét 1772-re teszi. Ő még akkor láthatta a kápolna falán elhelyezett emléktáblát, amikor a keltezés még olvasható volt (MILANOVIĆ-JOVIĆ 1988: 34). A kálváriaállítás első korszaka a XVIII. század második felében kezdődött, a török hódoltság, II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, Mária Terézia és II. József nagyszabású telepítései után, akkor, amikor már többé-kevésbé konszolidálódott az élet az újratelepített falvainkban, mezővárosainkban megszűnt a katonai közigazgatás, s felépültek a templomok. Ez az időszak a XIX. század közepéig, az 1848-as forradalom és szabadságharc kezdetéig tartott. A csonoplyai kálváriát a XIX. század első évtizedében alapították, a szomszéd faluban, Kerényben is volt ebben a korai időszakban kálvária, az, amelyik megérte a második világháborút követő vérvizitart, s 1843-ban építették (SZLÁVNICS 2014: 120). Óbecsén a hívek közadakozásából a vásártéren 1836-ban hozták lét-

Csonoplya

re a szoborcsoportot a képfülkékkal (ROKAY: 2015: 296). A temerinit 1821-ben alapították (CSORBA: 2006:70).

54 A forradalom után a szabadságharcban felperzselt templomokat kellett újjáépíteni. Ezeknek a szakrális építményeknek az építésére igény ugyan lett volna, de fontosabb volt a templomok restaurálása. Két kálvária viszont

kapcsolatba hozható az 1848-as forradalom véres eseményeivel. A zentai első kálváriát annak a tömegsírnak a helyén létesítették, ahova az 1849-es véres gyertyaszentelő Boldogasszony-napi áldozatokat temették el (VIDA 2005: 74). Szenttamáson olyan visszaemlékezésre is bukkantam, miszerint a golgotát a szenttamási csata hősi halottjainak a sírján létesítették. A XIX. század hatvanas éveiben alakították ki a szenttamásit, valamint a regőcei kálváriát (PARACKI 2011: 41). Az egyik képfülkén volt olvasható az 1860. évi keltezés. Szabadkán ebben az időszakban helyezik át a Rogina baráról mai helyére a vasútvonal kiépítése miatt.

A kálváriaalapítás második nagy időszaka a XIX. század utolsó két évtizede, valamint a XX. század kezdete. A napjainkban állók többségét ebben a korszakban állították fel, vagy akkor építették át. Ekkor került a mai helyére a zentai Felsővárosi temetőbe a kálvária (VIDA 2005: 74–76). 1878-ban Topolyán felépítették a stációkat, tíz évvel később készült el a neogótikus kápolna a szabadkai Fazekas Mihály tervei alapján (HARKAI 1991: 31).

A XIX. század végi tanyás települések falvakká fejlődtek, ezekben előbb templomot építettek, később a kálváriát is felállították (Oromhegyesen, Nagyfényen, Adorjánon). A huszadik század elején, a harmincas és a negyvenes évek között, Budánovits Lajos apostoli kormányzósága alatt több új templomot is emeltek. A XX. század első harmadában több keresztutat felújítottak, megváltoztatták a régiek lokációját, a különállókát áthelyezték a temetőbe: Gomboson a két világháború közötti időben, Óbecsén 1892-ben a vasút kiépítése miatt a belvárosi temetőben építenek újat. 1932-ben az Alsóvárosi temetőben is felépítik a keresztút állomásait (GLESZER 2008: 282–285). Csantavéren az új templom felépítéséhez a régi kálvária épületanyagát is felhasználták (SZEDLÁR 2009: 83). Ebben az időben több kálvária felépítését is tervezték Szabadka környékén: Csikérián, Palicson, Kelebián. Az utóbbiak a gazdasági válság, valamint a második világháború árnyéka miatt nem készültek el.

A két világháború közötti időszakban a leglátványosabb és művészi szempontból legértékesebb kálváriát Agatic Lajos plébános Nemesmiliticsen építtette fel. Az volt a szándéka, hogy a faluban kialakít egy újabb keletű Mária-kegyhelyet, mert Máriagyűdre az új államalakulattól már nem mehettek a hívek. Idős bunyevác adatközlőim úgy tartották, hogy életükben legalább egyszer el kellett zárándokolniuk a Pécs melletti Mária-kegyhelyre. A plébános úgy gondolta, hogy Militics földrajzi környezete leginkább emlékezteti a híveket a búcsújáró helyre, a templom mögött húzódó Telecskai-domboknak itt van a legmagasabb pontja. XII. Pius pápától Szűzanya-képet kért és kapott is. A lourdes-i keresztút alapján

szoborcsoportokban ábrázolta Krisztus szenvedéstörténetét, új kápolnát is építtetett a szent lépcsőkkel. A kápolnában a tehetősebbek sírkamrákat vásárolhattak maguknak. Az ember nagyságú faszobrokat szlovéniai szobrászművészekkel készíttette el. A kálvária 1924-ben elkészült, de Nemesmiliticsből nem lett zárandokhely. A nagyszabású vállalkozás nem sikerült. Anyagilag tönkrement a plébános, elhelyezték a faluból. A szép épületegyüttest nem gondozták a helybeliek, benőtte a gaz, a szabadon álló szobrokat felgyújtották, maradványait elvitték. Csak a kápolna maradt meg és a stációfülkék, azokat a nyolcvanas években újították fel. A kápolna alatti kriptába azonban még ma is temetkeznek a helybeliek.⁵

A második világháborút követő évek nem a keresztutak alapításának nagy korszaka. Erre az időszakra inkább az út menti kereszttek, a gazdátlanra vált templomok ledöntése volt a jellemző. Mégis van kivétel. Felsőhegyen 1948-ban a helyi plébános kezdeményezésére a falu temetőjének domboldalára impozáns épületegyüttest terveztek. A háború utáni anyaghiány miatt az építkezés három évig elhúzódott, végül mégis felépült a keresztút és a golgota. 1951-ben mindenszentek napján szentelték fel (VIDA 2005: 78–80). A hatvanas–hetvenes években néhány kálvária átépítéséről, felújításáról tudunk, ebben az időben kerültek a betonfülkék a doroszlói kegyhely öntöttvas stációjeleneteire. Az 1989. évi társadalmi fordulat a kálváriák felújításában is fordulatot hozott. Nemcsak az egykori német településeket alakítják át emlékhelyé, hanem a még működő kálváriákat is rendezik. A kilencvenes években Topolyán elálltak attól a tervtől, hogy a kálvária helyén II. világháborús emlékművet emeljenek, Horgoson 1994-ben rendezték a stációkat és a keresztteket. Temerinben 1998-ban, Szenttamáson 2001-ben állították helyre a golgotát és a stációfülkéket, ebben az időben állították helyre a zentai felsővárosi kálváriadombot és a stációkat. Az ezredfordulón Szabadkán a Szentkúton, valamint Oromon új stációoszlopokat állítottak fel, Bácsföldváron 2010-ben a településen kívül álló szoborcsoport körül kiirtották a gázt, a temetőben viszont felállították a tizen négy képoszlopot Krisztus szenvedéstörténetével. A kilencvenes évek végén telepítették át a temetőbe a martonosi kálváriát, a kis építmény előtt felállították az 1944-es ártatlan áldozatok emlékhelyét.

A kálváriák típusai

A XVIII. századi bácskertesi térképen három kereszttel jelölték a kálvária helyét. Balla Ferenc Bezdánról írt monográfiájában az olvasható, hogy az 1803-ban készült egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a stációkat

fakeresztekkel jelölték meg (BALLA 1993: 154). A kanizsai kálváriáról annyi tudható Gyetvai Péter településtörténeti monográfiájából, hogy azt 1768-ban a helyi plébános állította, és hét állomásból állt. Jézus az olajfák hegyén, Jézus Pilátus előtt, Jézus megostorozása, Jézus kigúnyolása – tövissel koronázása, a kereszthordozás, a keresztre szegezés, a szentsír. A hétstációs kálváriák Mária hét fájdalmát is ábrázolhatták, ezek azonban kiegészítették a tizennégy stációsakat. Magyarkanizsa, Zenta, esetleg Óbecse kapcsán az első formával kell számolnunk.

A magyarkanizsai stációk és szoborcsoport azon a helyen álltak, ahol napjainkban is. Ezt a II. József-féle katonai térkép és a hozzá fűződő leírás tanúsítja. A térképlapokhoz kapcsolódó kérdőív hetedik kérdése a település hegyeire vonatkozott, ilyen összefüggésben említik a Kálvária-hegyet (DOBOS 1993: 448). A szabadkairól ellentmondóak a leírások. Tormásy Gábor monográfiájából tudható, hogy az első keresztutat a ferencesek templománál Futó János és Oskolás Pál költségén 1758-ban állították fel. A szerző szoborcsoportot emleget, de az is olvasható a szövegben, hogy néhány évvel az állítás után a magyar hívek adományából a megfeszített *Jézus képe* (kiemelés B. V.) elé két lámpát állítottak (TORMÁSY 1882: 70). Bonyolítja a tisztánlátásunkat az is, hogy Gajdos Tibor könyvében, melyben Szabadka képzőművészeti életét foglalja össze, az áll, hogy a Bajai temető közelében létesített kálvárián a kápolna előtt található szoborcsoportból Mária szobra a figyelemre méltó. A szerző szerint a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején ismeretlen, jó képességű szobrász alkothatta (GAJDOS 1995: 28).

A ferencesek temploma előtt álló épületegyüttesen nemcsak a szoborcsoport állhatott, hanem a képfülkék is, melyben Jézus szenvedéstörténetének az állomásait örökíthették meg, az állomások számáról viszont nincs pontos adatunk, állhatott az hét, illetve tizennégy stációból is. A kanizsai, illetve zentai példából mind a két változat állhatott Szabadkán.

A szabadkai kálvária több mint negyven évig állt a ferencesek temploma előtt. A XIX. század eleji településrendezéskor akarták áthelyezni az időközben lecsapolt Rogina bara helyén kialakított parkba. Ez a terv a napóleoni háborúk miatt csak 1817-ben valósulhatott meg. A város kasszája azonban üres volt, az építés költségeit nem a város, hanem Vojnits Máté táblabíró fedezte. Ő emeltette Szabadkán két évvel korábban a napjainkban is álló Szentháromság-szoborcsoportot. A kálvária terveit Wüstinger József városi mérnök készítette. Ha voltak szobrok a ferences templom előtt, akkor valószínűleg azokat is átvitték a Rogina barára 1817-ben. A XIX. század elején készített szituációs rajzokból jól látható, hogy a tervező két változatot adott át a városnak: az elsőnél körben helyezkednek el a stációk, a másodiknál

viszont patkó alakjában. Az utóbbit Vojnits Máté választotta. Csúsó Dezső kutatásaiból azt is tudjuk, hogy az építkezés költségei 2596 forintot tettek ki (CSÚSZÓ 2008: 111). Ebben az időben a körkálváriákat kedvelhették, az egyik változat szerint a szabadkai is ilyen lett volna.

A Wüstinger tervei alapján készített épületegyüttes 1864-ig maradt a parkban. Az alföldi vasút kiépítése miatt bontották le, s helyezték át a mai helyére. Az új keresztút felépítésére a terveket Skultéty János készítette el. Ezek a tervek számunkra azért érdekesek, mert belőlük betekintést kaphatunk abba, milyen elvárások alapján építették a XIX. század közepén a Kalocsai Érsekség területén a kálváriákat. Skultéty János volt a város főépítésze: az ő tervei alapján javították ki a csantavéri és a bajmoki templomot, több kápolnát tervezett, iskolákat, emeletes lakóházakat is építettek az ő projektumai alapján. Legjelentősebb munkája a szabadkai színház, melyben alapításakor szálloda is működött. Munkásságának meghatározója a klasszicizmus volt, ilyen szellemben tervezte meg a szabadkaiak harmadik kálváriáját is. A térszervezésben viszont továbbra is a barokk kor eszméjét követte. A XVIII. században a közkedvelt forma a körkálvária volt. A természetes vagy mesterséges magaslaton kialakított teraszra kerültek a feszületek a természetes nagyságú szoborcsoporttal: Szűz Máriával, Keresztelő Szent Jánossal és Mária Magdolnával. Ezekhez lépcsőkön lehetett feljutni. A terasz földszinti részén volt a szentsír.

A Vojnits család nemcsak Szabadkán emeltetett szakrális emlékművet, hanem a környező településeken is, ahol birtokaik voltak. Bajsza földesura a Vojnits család volt, ezért ők alapították a templomot. A ma is álló kálváriát Vojnits Máté alapította, s a szentsír mellé temették el 1834-ben. A bajsai szoborcsoport elrendezése hasonlít a Skultéty által tervezett szabadkaira. Feltételezzük, hogy a golgota szoborcsoportot és a szentsírt is a szabadkai mérnök tervezte, mert az részleteiben hasonlít a szabadkai terveihez. Bajsán hiányoznak a stációk, csak a szoborcsoport és a szentsír áll még napjainkban. Utólag kell majd kiderítenünk, voltak-e képfülkék, ha voltak, akkor hét vagy tizennégy vette-e körül a golgotát. A továbbiakban választ szeretnénk kapni arra a kérdésre is, hogy azoknál a kálváriáknál, melyeknél hiányoznak a keresztút jelenetei, eredetileg is így készültek-e, esetleg a stációkat különböző megfontolások miatt lebontották. Péterrévén a temetőben ugyancsak a szoborcsoport áll egy mesterségesen kialakított dombtetőn, melyet körülkerítettek, a golgotához lépcső vezet. A szobrok stílusából arra következtetünk, hogy azok a XVIII. század végén, a XIX. század elején készültek. A szoborcsoport eredetileg a falu határában a Moholra vezető út mentén állt, később helyezték át a temetőbe. A képfülkék téglaíát – a péterrévei adatközlők adatai alapján – egy sze-

gény sokgyermekes család kapta el, hogy abból a házát kijavítsa. 2009-ben közadakozásból felállították a tizenöt stációt.

A XVIII. századi térképeken a kálváriákat három kereszttel jelölték, a későbbi kataszteri térképeken sem tüntetik fel a képfülkéket. Ezért a térképelekből messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, ennek ellenére feltételezzük, hogy a néhány évvel korábban telepített falvakban csak fakeresztek jelölték Krisztus kereszthalálát. Ezt a korai típust őrizték meg Béregen az ezredfordulóig, ekkor cserélték ki azokat és állítottak három fehér műkö keresztet, korpuszok nélkül. A stációkat a legutóbbi felújítások sem telepítették a keresztek mellé. A legdélebbi sokác településen, Palonán, a falu bejáratánál álló út menti fakeresztet mi a kálváriák közé soroltuk. Mesterséges dombra építették, téglafallal erősítették meg, a keresztfához lépcsők vezetnek. A központi kereszt mellett állhatott a két lator keresztje a mesterséges dombon, de ennek nem találtuk meg a nyomát.

A stációk körülölelték a golgotát az első zentai kálvária esetében is. Nincsenek pontos adataink arról, hogy mikor alapították. A hagyomány szerint az 1849-es véres események áldozatait közös sírban temették el, a sírhalom fölött alakították ki a kálváriát a három kereszttel és a hét állomással. Számunkra ez azért érdekes, mert a kanizsai mellett – melyről a Gyetvay-féle monográfiából tudjuk, a XVIII. század hatvanas éveiben állították – hét képfülkéből állt. A XVIII. század közepén annak ellenére, hogy 1731-ben XII. Kelemen pápa 14-ben határozta meg és egységesítette az állomások számát, Bácskában még a XIX. században is állítottak hét-stációsakat. 1883-ban a zentai épületegyüttes állaga annyira megromlott, hogy azt nem volt érdemes javíttatni, ezért jött jól a városnak, hogy Boros Imre zentai születésű fajszi plébános felajánlotta, hogy új kálváriát építtet a Felsővárosi temetőben. A kalocsai érsekkel folytatott levelezésből tudható, hogy a XIX. század közepén a város előljárói hét stációból álló kálváriát építettek. Nemcsak szakrális célokat szolgált, hanem a szabadságharc áldozatainak az emlékműve is volt (VIDA 2005: 74). A XVIII. században alapított kálváriák hét állomásból is állhattak a mi vidékünkön, mint már a fentiekben kifejtettük: ilyen volt a magyarkanizsai, majd ezt a mintát követték Zentán és Óbecsén is. A barokkos mintakép szempontjából fontos a régi óbecsei kálvária. Az 1870-ben készült kéziratos kétnyelvű térkép szerint az Adai út mellett a Marhavásártér szélén állt ebben az időben a három kereszt a dombtetőn. Körülötte sorakoztak a stációfülkék. Hogy hány stációból állt ebben az időben az óbecsei kálvária, hétből vagy tizennégyből, nem tudható, mert a térkép készítője tizenkettőt jelölt be. De szerbül és magyarul is jelezte, hogy a három kereszt szent hely, kálvária állt az Adai út végén, a városon kívül.

A barokk mintakép harmadik eleme a bácskai kálváriáknál az a szoborcsoport, amely Krisztust ábrázolja a Getsemáne-kertben az angyallal. Valamennyi bácskai kálvárián volt ilyen, melyet a XIX. században alapítottak. Napjainkban viszont már csak Bezdánban, Monostorszegen, Kupuszinán és Szabadkán áll még. Töredékeit megtaláltuk Csantavéren, Bajmokon, Csonoplyán, Gádon és Topolyán.

A kálváriaegyüttes negyedik egysége a kápolna. Leginkább módosabb helyeken építették fel, sokszor évtizedekkel később, mint ahogy a kálváriát alapították. A XIX. század hatvanas éveitől a településeken élő gazdag birtokosok a temető bejáratának központi részén emeltettek kápolnát, ahova a család tagjait is temették. A családi kápolnáknak ritkán miséztek. Ha a kálvária része a kápolna, akkor annak a dedikációjában leginkább igazodnak Krisztus szenvedéstörténetéhez, Mária fájdalmához. A következő titulusokat kapták a kálváriakápolnák, melyek napjainkban a szabadkai püspökség területén állnak, illetve álltak: Ada: Szent Sándor pápa, *Apatin: Fájdalmas Szűzanya, Bácsszentiván: Fájdalmas Anya*, Bezdán: Sírban fekvő Jézus, Csonoplya: Szent Antal, *Dunabökény: Sírban fekvő Krisztus*, Gádor: *Szent Antal, Kerény: Segítő Szűz Mária*, Kishegyesen tudunkkal nincs a kápolnának titulusa, Kucora: Jézus Szíve, *Rácmilitics: Fájdalmas Szűzanya*, Monostorszeg: Szent Adalbert, Mohol: nincs a kápolnának titulusa, Nemesmilitics: Havas Boldogasszony, Óbecse: Szent Mihály főangyal, *Palánka: Jézus Szentséges Szíve*, Regőce: Fájdalmas Istenanya, Szabadka: Fájdalmas Istenanya, Szenttamás: Szenvedő Krisztus, Szond: Jézus Szentséges Szíve, Topolya: Borromei Szent Károly, Titel: nem ismerjük a dedikációt, Újvidék: Szenvedő Krisztus, Zenta: Szent Anna, *Zombor: Szenvedő Megváltó*.⁶

Ha van kápolna a keresztút végén, akkor ott fejeződik be a nagypénteki szertartás. A tájba azok illeszkednek leginkább, amelyeknek emeleti részén a keresztet állították fel, s a szentélyben pedig a szentsír helyezkedik el. Ezt már a XVIII. századtól ismerték mifelénk. Így épült fel Péterváradon a Szentsír kápolna, mint már korábban jeleztük, a Régi Major városrészben. A kápolnát és a stációoszlopokat a Rókus-templom között a műút mellett egymást követve két sorban állították fel. A stációkból csak az a hét maradt meg, amelyek a műút jobb oldalán álltak, a bal oldaliakat lebontották. A keresztút végén, a Fruška gora egyik lankáján kimagaslik a két lator keresztje, Krisztusét a kilencvenes években döntötték le. A Koponya-hegyet jelképező hegy aljában alakították ki a Szentsír kápolnát. A kápolna

⁶ A ledöntött kápolnák titulusát dőlt betűvel írtuk. A kápolnák titulusát LAKATOS (2002) alapján gyűjtöttük össze.

Versec

látható, két oldalán egy-egy angyal Krisztus szenvedésének két eszközét tartja: Longinus lándzsáját és a nádszálla tűzött szivacsot. A szentsírból Krisztus testét viszont viszont elvitték, s ugyancsak hiányoznak a pléhképek meg a domborművek.

A térszervezésnek ezt a formáját alkalmazták 1821-ben Temerinben, 1869-ben Szenttamáson, majd 1913-ban Kucorán; ezzel a lehetőséggel élt a huszadik század első harmadában Blázer József zombori építész, amikor több modern stílusban kálváriát tervezett a zombori, szondi és nemesmiliticsi temetőben.

Zentán a Szent Anna- és Törökbecsén a Szent Katalin-kápolna főhomlokzatára került a három kereszt, ugyanis a keresztúti ájtatosság a kápolna bejárata előtt fejeződött be. A többi temetői kápolna többnyire független a kálváriától, s azok nincsenek kapcsolatban a stációkkal. A hetvenes évektől

ravatalozónak is használják a kápolnákat. A kápolna búcsúján, valamint halottak napján szokás itt misézni.

A nagybecskereki kálváriák jobban megsínylették az elmúlt ötven esztendő ateista világát. Működő kálvária csak a búcsújáró kegyhelyeken; Töröktopolyán és Versecen működik. A nagypénteki keresztúti ájtatosságot Csókán, Szajánban és Magyarcsernyén végzik a kálvárián. A csernyei temetői kápolnában halottak napján szoktak misézni. A nagy múltú német településeken kicserélődött a lakosság, a temetők akkor maradtak meg, ha a németek mellett magyarok is éltek a faluban, kisvárosban. A kálváriákat az utóbbi fél évszázadban senki sem rendezte. A módos német településeken – feltételezzük – hasonló elemekből álltak a kálváriák mint Bácskában: a gólgotai szoborcsoportból, a szentsírból és a keresztutat megjelenítő képfülkékből. A magyar településeken napjainkban is működők esetében viszont csak egy kereszt áll, a temetői nagykereszt, e köré állítják fel különböző formában a stációkat. Az egy központi kereszt jellemezte a nagybecskereki püspökség kálváriáit, hiszen a töröktopolyai Mária-kegyhelyen is csak egy kereszt áll, melyet a nyolcvanas években rendeztek.

A település és a kálváriák

A XVIII. és a XIX. század közepéig létesített kálváriák minden esetben önálló létesítmények voltak, a településen kívül építették azokat, ahova nagypénteken körmenetben vonultak a hívek. A hely kiválasztásában fontos szempont volt az evangéliumi tanítás, mely szerint Krisztus Jeruzsálem határán kívül a Koponya-hegyen szenvedett kínhalált, ott, ahol a gonosztevőket végezték ki. Ezt a tanítást igyekeztek betartani a XVIII. század és a XIX. század elején alapított szenthelyek kialakításában, s így történt ez mifelénk is.

Meghatározó volt az is, hogy az emlékhelyet valamilyen természetes vagy mesterséges domb közelében alakítsák ki. A domb tetejére kerültek a fészületek, azokat leginkább a település központjában álló templom irányába tájolták. Ha körben álltak a stációk, akkor azokat a magaslat lábához építették, később viszont azok a lejtőre kerültek. A kálváriák létesítésére felhasználták a korábban kialakított mesterséges halmokat, ezt tették Bácsón, valamint Magyarkanizsán. Az utóbbinál a szarmata halmok csúcsára építették, a bácsit viszont a középkori gabonaraktárak helyén építették a XIX. század hatvanas éveiben.

Ha nem volt a település közelében természetes magaslat, akkor a fészületeket mesterséges dombra állították fel.

Bezdán

A XIX. században folyamatosan rendezték a települések temetőit, ettől az időtől kezdve építik a kálváriákat a temetők központi bejáratához. Ha a település szerkezetében gondot okoz a kálvária, és annak új lokációt kell keresni, akkor a XIX. század közepétől a temetőt tartották erre a legalkalmasabbnak. Így került a kálvária a Felsővárosi temetőbe Zentán és Zomborban. A harmincas években alapították meg a felsőhegyi, oromhegyesi, tóthfalui temetőket, ezekben nemcsak nagykeresztet állítottak, hanem a keresztút jeleneteit megörökítő szobor-, illetve képfülkéket is. Ebben az időben nemcsak új kálváriákat létesítettek, hanem rendezték a korábbiakat is. Ekkor vált gyakorlattá a Tisza menti magyar településeken, hogy a stáció egy-egy családnak síremlékül is szolgált. Ezzel a gyakorlattal a stációk karbantartását kívánták megoldani.

Alaprajzi kérdések

A barokk korszakban – mint azt már korábban kifejtettük – a kálváriákat kedvelték, a legrégebbi létesítményeknél a szoborcsoport körében állították fel a stációkat. A keresztút állomásai sorban követik egymást. Ez a régi forma napjainkban Bogyánban és Bácsón áll még. Ebből alakult ki a patkó, illetve ómega elrendezésű kálvária, amelyeknél a ke-

resztút állomásai sorban követik egymást, a keresztút jeleneteit bemutató ábrázolások a menetiránnyal párhuzamosan állnak. Ezt az alaprajzot követi a magyarkanizsai kálvária.

A XIX. század közepétől, vagyis abban az időben, amikor a kálváriákat leginkább a temetőkhöz létesítik, a két sor képoszlopait párhuzamosan helyezik el. A párhuzamosan rendezett szoborfülkék sorának két változatát alkalmazták: a fülkéket egymással szemben építették fel, illetve a másik, a közkedvelt változatban a kis építményeket átlósan állították fel. A Krisztus szenvedéstörténetét bemutató jelenetek a párhuzamosan felállított stációk esetében átlósan követik egymást. A szobor-, illetve képfülkéket tíz méternyi távolságra állítják fel egymástól, de Temerinben és Óbecsén az egyes stációk közötti távolság harmincöt, illetve huszonöt méter.

Korábban kifejtettük, hogy a barokk korszaknak meghatározó szerepe volt a kálváriák térszervezésében, a párhuzamosan felállított képoszlopok elhelyezését – véleményem szerint – a historizmus befolyásolta. A képfülkék megalkotásában viszont lényegesen bonyolultabb a helyzet. Vidékünk kálváriáit az elmúlt két évszázadban többször is rendezték, a stációkat az adott korszak szellemében átépítették. Természetesen tiszta stílusokat nem képviselnek ezek a kis építmények. Az viszont megállapítható, hogy az elmúlt két évszázad valamennyi történelmi stílusa felfedezhető kálváriáinkon: a barokktól a posztmodernig. A képoszlopok megalkotásában viszont leginkább a neoklasszicista stíluselemeket kedvelték. A huszadik század elejéig a szoborfülkék miniatűr szentélyhez hasonlítanak, félköríves kis apszissal. A nyeregtetőre kovácsoltvas kereszt került. A módosabb helyeken a keresztúti állomás elé szépen megmunkált vasajtócskát helyeztek. Hogy megvédjék a képeket, azok elé kovácsoltvas háló is kerülhetett. A XIX. század végétől kezdve a stációkat burkolótéglából építik, a húszas évektől kezdve viszont a műkövet alkalmazzák, s ezek az oszlopok már leginkább modern formában épülnek. Néhány helyen viszont a stációfülkéken felfedezhetjük a szecesszió hatását is, amelyek abban az időszakban készültek, amikor parasztházakon is alkalmazták a szecessziós vakolatdíszeket.

A szoborcsoportok legkorábbi variánsai a XIX. században készültek. Egyik szobor sem egyedi alkotás, de ezeken a természetes nagyságú, korábban is festett alkotásokon felfedezhetjük az adott korszak, esetünkben a késő barokk stílusjegyeit. Sajnos, a homokkő szobrok állaga igen rossz, nem hiszem, hogy ezek megmentése lehetséges. A töredezett korpuszok helyét sokszor üresen hagyják. A kereszt tövében kuporgó fájdalmas Szűzanyát a jó akaratú asszonyok festegetik. A két lator megfeszített alakját napjainkban ritkán pótolják. Krisztus testét viszont fémkorpusszal helyettesítik. Az újabbakat már nem festik. A Jézus szenvedéstörténetét bemu-

tató képekkel kapcsolatosan olyan adatunk is van, hogy azok a korszak ismertebb templomfestő művészeinek alkotásai, a topolyait Jakobey Károly alkotta, a zentai Felsővárosi temető állomásainak képei a hagyomány szerint a leégett Szent István-templom stációi voltak. A tekiai kegyhelyen az újonnan rendezett fülkébe a korábbi német feliratos tiroli domborművet helyezték el.

A terepi munkánk alapján viszont megállapíthatjuk, hogy a pléhre festett képek többnyire a helyi címfestők munkái, melyeket mintaképek alapján készítettek. Az elmúlt időszakban valamennyit a jó szándékú hívek többször is átfestettek, minek következtében, hasonlóan a népköltészeti alkotásokhoz, kicsit csiszolódtak, s van ezeknek a pléhábrázolásoknak némi naiv bájuk, ami miatt érdemes lenne rájuk nagyobb gondot fordítani. Különösen vonatkozik ez a feliratosokra, amelyek a többnyelvű környezet miatt egyazon kálvárián más-más nyelvűek. A helyreállított stációfülkékben ritkán pótolják a keresztút állomásait pléhre festett képekkel. Újabbban a templomban található keresztút reprodukcióit helyezik ki nagypénteken a képfülkébe. Dunacsébre valószínűleg Németországból hoztak képeket, Csonoplyán pedig egy helyi templomfestő készítette el az állomásokat.

A vajdasági kálváriaállítás tanulságai

A terepbejárás, valamint a források áttekintése után megállapíthatjuk, hogy Vajdaságban korábban száz-egynéhány kálvária állhatott, nekünk számról van biztos adatunk: napjainkban nyolcvanöt nyomára bukkanunk: ötvenhétre a szabadkai, huszonkettőre a nagybecskereki, hatra a szávaszentdemeteri püspökség területén. A határ másik oldalán egykori Bács-Bodrog vármegye mezővárosaiban, falvaiban futólagosan megállapítottuk, hogy ott is közkedveltek voltak ezek a szakrális kisemlékek. Ezek tanulmányozására eddig nem volt módom, a vonatkozó irodalomról még nincs pontos ismeretünk. Szilágyi István 1996-ban az olaszországi Kálvária-konferencián Varallóban számba vette az egykori Osztrák–Magyar Monarchiában álló kálváriákat. Eszerint Jugoszláviában 112, Ausztriában 109, Dél-Tirolban 11, Romániában 15, Csehszlovákiában 57, Magyarországon 108 ilyen jellegű szakrális kisemlék állt, 1996-ban, tehát amikor még nem esett szét Csehszlovákia és Jugoszlávia. A térképmellékletből arra következtethetünk, hogy hetvenötöt tudott a Vajdaságban, a többi negyvenhét Szlovéniában, illetve Horvátországban állt.

A hetvenöt is impozáns szám, nekünk viszont számról van adatunk. Meggyőződésem, hogy Közép-Európában ezen a vidéken volt a legtöbb kálvária. A néprajzos leginkább a miértre keresi a választ. A magyar szakirodalom a ferenceseknek tulajdonítja a kálváriák alapítását, a szlovák

viszont a domonkosoknak. Vidékünk esetében magától adódna, hogy a ferencesek és a domonkosok is közreműködtek alapításukban. Véleményünk szerint errefelé nem ők voltak a kezdeményezők. Csak a szabadkai és zombori hozható kapcsolatba velük. Az első szabadkai keresztút a ferences templom előtt állt, az alapítók Futó János és Oskolás Pál voltak 1758-ban. A zombori régi kálváriát viszont 1743-ban létesítették, amikor a város elnyerte a szabad királyi városi státust. Ebben a korai időszakban még a ferencesek végezték a katolikus lakosság lelki gondozását. A péterváradi 1772-es felépítésében a domonkosok is közreműködtek, ők voltak a gondozói a karlócai-tekiai kegyhelynek, a Havas Boldogasszony-kegytemplom Savoyai Jenő péterváradi csatájával van kapcsolatban, melyet 1716. augusztus 5-én vívott a törökkel. A péterváradi Öreg Majorban álló keresztút és a szentsír kápolna a gyalogos zarándokok megállóhelye volt 1947-ig. Ekkor tiltották meg a templomon kívüli körmeneteket, s a XVIII. századi épületegyüttest sorsára hagyták. A golgotát a kilencvenes évek háborúiban döntötték le. A képfülkék az autót közelsége miatt mentek tönkre. A többi XVIII–XIX. század elején létesített kálváriának nem a szerzetesek voltak az alapítói, leginkább a helyi plébánosok kezdeményezésére épültek. Példaként a magyarkanizsait emeljük ki. Gyetvai Péter nagyszabású monográfiájából tudjuk, hogy azt 1768-ban a plébános alapította azoknak a német anyanyelvű tisztviselőknek, akik a telepítés ügyeit intézték. Hét stációból állt, annak ellenére, hogy 1731-ben a stációk számát tizennégyben határozták meg. Magyarországon és Németországban a XVII. században kezdik felállítani a barokk keresztutakat, a következő században, az ellenreformáció hatására lesznek egyre népszerűbbek ezek az emlékhelyek. Történt ez abban az időben, amikor újratelepítették Bácskát. II. József türelmi rendeletéig csak katolikusok jöhettek erre a vidékre: németek, magyarok és szlovákok azokról a területekről, ahol már ismerték a keresztúti ájtatosságot, ezért érthető, hogy néhány évtizeddel a letelepedés és az első templom felépítése után felállítják ezeket a szakrális köztéri emlékhelyeket. Az első kálváriák a településen kívül álltak, önálló létesítmények voltak, ahova nagypénteken körmenetben vonultak a hívek.

Irodalom

- BALLA Ferenc (1994): *Bezdán története a kezdetektől 1914-ig*. Bezdán
- BARBERO, Amilcare–DE FILLPPIS, Elena (1996): *Linee di integrazione e Sviluppo All'atlante dei sacri monti calvarie e complessi devozionali Europei*. Varrallo
- CSORBA Béla (2006): *Hol vette a király a várát*. A kálvária és a vallásos néphagyomány. Újvidék, 69–74.

- CSÚSZÓ Dezső (2003): *Könyörgésünk színhelyei I.* Szabadka
- CSÚSZÓ Dezső (2008): *Könyörgésünk színhelyei V.* Szabadka
- DAMJÁN Zsolt (2009): *Kétszázötven év.* A bajsai római katolikus egyházközség története. Bajsa
- DOBOS János (1993): Martonos és Kanizsa a II. József-kori országleírásban. = Kanizsa kilencszáz éves. *Üzenet.* 447–452.
- DUDÁS Antal (1992): *Szülőfalum századjai.* Adalékok Kupuszlina alapításához és telepítéséhez. Szabadka
- GAJDOS Tibor (1995): *Szabadka képzőművészete.* Szabadka
- GLESZER Norbert (2008): Óbecse szakrális kisépítményei. = Köztéri szakrális kisépítmények. *Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis.* 19. 266–314.
- GYETVAY Péter (1992): *A tiszai korona-kerület története I–III.* Kalocsa
- HARKAI Imre (1991): *Topolya építésze 1750–1941.* Topolya
- HUZSVÁR László (szerk.) (2000): *A nagybecskereki püspökség évkönyve.* Újvidék
- KLAMÁR Zoltán (2000): *A kanizsai kálvária. = A jó Isten dicsőségére. Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról.* Szabadka
- LAKATOS Andor (szerk.) (2002): *A Kalocsa-Bácsi főegyházmegye történeti szemlismusa 1777–1923.* Kalocsa
- MASIĆ Boris (1998): *Kratka istorija apatinske crkve i grada Apatina.*
- MILANOVIĆ-JOVIĆ, Olivera (1988): *Umetnost u Bačkoj u XVIII i prvoj polovini XIX veka.* (Arhitektura), Novi Sad
- PARACKI László (2011): A szenttamási kálvária (1868–2009). = Horváth Futó Hargita (szerk.): *De historia urbis nostrae. Srbobran–Szenttamás–St. Thomas.* Szenttamási Népkönyvtár, 46–58.
- PÉNZES János (1968): *Schematismus primus Dioecesis Suboticanae annum Domini 1968 qui est annus fundationis Dioecesis.* Subotica
- ROKAY Zoltán (2013): A katolikus vallású középréteg és a templomi mecénatúra. Gläser Norbert (szerk.): *Óbecse a polgárosodás útján.* Óbecse, 293–307.
- SILLING István (1994): *Templomok, szentek, imádságok.* Tanulmányok a vajdasági népi vallásosság tárgyköréből. Újvidék–Tóthfalu
- SILLING István (2010): *Ünnepek, hétköznapiak.* Írások a vajdaságiak hajdani és mai népeletéről. Szabadka
- SZEDLÁR Rudolf (2009): *Csantavér hitvilága.* Szabadka
- SZILÁGYI István (1980): *Kálváriák.* Budapest
- SZLÁVNIC S Károly: A csonoplyai temető. = *A jóisten dicsőségére.* Írások a vajdasági magyarság népi vallásosságáról. Szabadka
- SZLÁVNIC S Károly (2013): A csonoplyai kálvária. *Bácsország.* 4. 109–115.
- TORMÁSY Gábor (1883): *A szabadkai főplébánia története.* Szabadka
- VIDA János (2005): *Szakrális építmények és emlékművek Zentán.* Zenta